

Тема 9.2. “Методи збору інформації про якість освіти”

Лукіна Т.О.

МЕТОДИ ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ В ХОДІ МОНІТОРИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Коротко охарактеризуємо найбільш часто вживані методи збору інформації, що використовуються при проведенні моніторингових досліджень якості освіти.

Під *спостереженням* розуміють спрямоване, систематичне, безпосередньо візуальне сприйняття і реєстрацію значних з точки зору дослідника соціальних та освітніх явищ (ситуацій, процесів), що піддаються перевірці та контролю. Інакше кажучи, спостереження – це такий метод збору даних, який полягає у тому, що дослідник спостерігає за об’єктом за спеціальним планом, записує (фіксує) всі цікаві події та аналізує їх.

Характерними, найбільш важливими рисами спостереження є те, що воно проводиться за планом, систематизовано (тобто за певними показниками), потребує спеціальної підготовки спостерігача та є *безпосереднім*. Саме безпосередність спостереження дає можливість фіксувати події та елементи людської поведінки у момент їх появи. Інші методи соціологічного дослідження, наприклад, анкетування, засноване на попередніх або ретроспективних судженнях людей про їх власну поведінку, про ту чи іншу подію, отже не дають гарантії щодо достовірності цих суджень. Людина розмірковує: «Я би так поступив у такий ситуації», а насправді реальна дія може сильно відрізнятися від цієї «ідеалізованої моделі» поведінки. Причин для цього може бути дуже багато: бажання виглядати краще (сміливіше), страх, соромливість, бажання бути схожим на когось та інше. Для дослідника іноді буває важливим з’ясувати цю причину, знайти відповідь на питання «Чому людина так поводиться?».

Дослідники виділяють такі основні види *статистичного* спостереження:

- у залежності від елементів контролю при проведенні спостереження (контрольоване та неконтрольоване);
- у залежності від положення спостерігача відносно спостережуваного об’єкту (включене та невключене);
- за ступенем формалізованості спостереження (структуроване або формалізоване та неструктуроване - неформалізоване);
- за кількістю одиниць спостереження (суцільні, несуцільні або часткові);
- за часом реєстрації фактів (поточні або неперервні та перервні, серед яких виокремлюють періодичні та одночасні);
- за місцем проведення (польові, лабораторні, лабораторно-польові);
- за регулярністю проведення (випадкові, епізодичні та систематичні).

Найбільшими перевагами цього методу є:

- можливість для спостерігача безпосередньо фіксувати унікальні фактори, прояви реальної поведінки людини або групи людей, розвитку певного процесу;

- збереження природності у поведінці людей за умови правильної організації спостереження та вмілої позиції спостерігача;
- можливість більш адекватно, об'єктивно характеризувати реальні ситуації, ніж через власні самооцінки та думки обстежуваних, та потім перепроверити співвідношення між декларованими цінностями та реальною поведінкою. Щоправда, ця перевага стає реальною за умови, що спостереження проводить досвідчений спостерігач, який вміє і може робити неупереджені висновки щодо побаченого;
- можливість безпосереднього аналізу порівняльної поведінки груп та індивідів; можливість для досвідченого спостерігача синхронного багатомірного охоплення явищ, які діагностуються, форм поведінки обстежуваних тощо;
- можливість вільної зміни широти кола спостереження в залежності від потреб конкретного дослідження або обставин;
- не залежність від умінь та навичок, бажання членів досліджуваної групи пояснювати власну поведінку, розповідати про себе тощо.

Як і будь-який інший метод збору даних, спостереження має також і *недоліки*:

- можливість впливу на якість, обсяг зібраної інформації та результати її узагальнення індивідуального фізичного та психічного стану спостерігача;
- професіоналізм спостерігача, його вміння помічати все і не надавати надмірної уваги чомусь одному;
- можливість емоційного сприйняття спостерігачем явищ, а отже й, залежність їх оцінки та інтерпретації від морально-етичних установок спостерігача, його ціннісних орієнтацій;
- складність відбору необхідних, запрограмованих одиниць спостереження у реальній ситуації;
- одиничність фіксованих актів, неможливість повторення багатьох ситуацій, навіть так званої стандартної ситуації, тому що на її перебіг завжди впливають різноманітні зовнішні чинники;
- прихованість деяких мотивів поведінки спостережуваних;
- великий вплив першого враження (так званий ефект первинності) при відкритому спостереженні, збентежуюча дія спостерігача на поведінку людини;
- іноді можливий невизначений вплив спостерігача на групу спостережуваних або окремих її учасників, вплив на сприйняття тих чи інших подій спостерігачем (ефект Барнума, гало-ефект, ефект недавності) тощо.

Зважаючи на зазначені недоліки спостереження як методу збору первинних даних про досліджуваний об'єкт, варто наголосити на необхідності обов'язкового проведення неодноразового ретельного спостереження певного освітнього явища, тому що тільки у такому випадку отриману інформацію про нього можна буде вважати достовірною ¹, тобто такою, що відповідає дійсності.

---

¹ Методы сбора информации в социологических исследованиях. – В 2 кн. / В.Г.Андриенков, В.Д.Войнова, В.Г.Гайдис и др. – М.: Наука, 1990. – Кн. 2. – С. 150 - 157.

Спостереження дуже рідко використовується при проведенні широкомасштабних моніторингових досліджень через неможливість дотримання репрезентативності обстежуваної сукупності, складність або неможливість узагальнення отриманої інформації на великих вибірках учасників обстеження, що зменшує можливість використання такої інформації, вироблення загальних висновків та рекомендації щодо удосконалення освітнього процесу, поліпшення якості освіти й функціонування освітньої системи. Спостереження частіше використовується на локальному рівні, при проведенні внутрішнього моніторингу у навчальному закладі, коли є сенс і можливість докладного вивчення усієї отриманої інформації.

Опитування полягає у зборі відповідей на поставлені запитання. Цей метод дає можливість отримувати надійні дані, що піддається статистичній обробці. За способом проведення опитувань вони поділяються на анкетування та інтерв'ювання. У ході інтерв'ювання респондент відповідає на запитання усно, а інтерв'юєр, тобто той, хто бере інтерв'ю, фіксує ці відповіді.

Респондент (від англ. *respond* – відповідати) – суб'єкт, що реагує на адресоване йому повідомлення, учасник соціологічного дослідження, моніторингу якості освіти ². Виступати в ролі респондента можуть різні групи людей залежно від цілей конкретного опитування та мети проекту. Наприклад, відповіді можуть надавати учасники проекту, представники громадськості, різних соціальних груп населення, політичні діячі, представники офіційних органів, працівники ЗМІ та інші (ділитися своїми враженнями про хід проекту, висловлювати власне відношення до певних соціальних, політичних, економічних проблем та явищ, пропонувати способи вирішення складних соціальних ситуацій, оцінювати результативність проектної діяльності, державної політики тощо).

Інтерв'ювання є іншою формою проведення опитування, що реалізується шляхом індивідуальної співрозмови віч-на-віч або по телефону, під час якої інтерв'юєр систематично задає питання та записує (фіксує) відповіді, які надає респондент (и). Існує декілька видів інтерв'ю. Вони бувають індивідуальними та груповими, структурованими та неструктурованими (до останніх належать глибинні та сфокусовані).

Вибір того чи іншого виду інтерв'ю залежить від багатьох чинників, важливе місце серед яких займають цілі й завдання дослідження, характер (природа) проблеми, теми, яку планується обговорити, професіоналізм, досвід інтерв'юєра.

До переваг цього методу належать:

- універсальність, гнучкість застосування, можливість змінювати попередній план інтерв'ю з метою отримати різноманітну, обширну інформацію про минулі, сучасні події, сферу діяльності респондента тощо;
- можливість повною мірою вивчати не лише факти, а й мотиви поведінки, ставлення респондентів до різних подій, ціннісні орієнтації тощо.

Поряд з цим є кілька найбільш вагомих *недоліків*:

---

² Михальчев Е.А. К понятийному аппарату педагогической диагностики // Педагогическая диагностика. – 2005. – № 6. – С.33.

- важко оцінити достовірність отриманої інформації, її надійність та об'єктивність оцінок, що робить респондент;
- абсолютна залежність ефективності процесу інтерв'ювання та отриманої інформації від особистісних якостей та професіоналізму інтерв'юєра;
- велика собівартість цього методу та значна втрата часу.

Найчастіше інтерв'ювання – це розмова двох осіб, одна з яких намагається отримати якомога більше корисної інформації. Цілком логічно зробити висновок про те, що цей результат залежить від умінь, навичок інтерв'юєра її здобувати, інакше кажучи, організовувати інтерв'ю, бути цікавим співрозмовником, якому довіряють, з яким бажають поділитися своїми думками опитувані. Учені дослідили, що крім професіоналізму, практичного досвіду, загальної вихованості інтерв'юєра, поведінки під час проведення анкетування або інтерв'ю велику роль також відіграє його стать, вік, імідж. Наприклад, якщо розмова передбачається з чоловіком, бажано, щоб інтерв'ю брав теж чоловік, причому приблизно того ж віку, що й респондент. Якщо задає питання дуже молода людина у порівнянні з віком опитуваного, то в останнього формується недовірливе ставлення щодо його професійних навичок, зрозуміння проблеми тощо. Відвертої розмови у такому випадку не вийде.

Узагальнюючи викладене вище, можна сказати, що якість отриманої у ході інтерв'ювання інформації значною мірою залежить від особистості інтерв'юєра, його професійної підготовки та соціально-демографічних характеристик.

Анкетування – це один з видів проведення опитування, що передбачає заповнення респондентом власноруч спеціального бланку із запитаннями анкети.

Дослідники виокремлюють декілька видів анкетування у залежності від того, за якими основними ознаками вони групуються: суцільне, вибіркове, пряме, опосередковане, заочне, очне, пресове, поштове, роздаткове, групове, індивідуальне.

Незважаючи на зазначені вище недоліки, анкетування як метод збору первинної інформації при моніторингових дослідженнях щодо оцінки якості освіти набув поширення особливо в останні роки у зв'язку з активізацією громадянських процесів в усьому світі, формуванням відкритого громадянського суспільства, проведенням великої кількості досліджень громадянської думки тощо.

Перевагами анкетування є:

- незалежність відповідей респондента від особистості анкетера, його світосприйняття, ціннісних орієнтацій тощо;
- достатність часу в респондента, у порівнянні з інтерв'юванням, для обмірковування запитання та формулювання (вибору) відповіді;
- використання заздалегідь продуманої, чітко розробленої анкети як інструмента, який має відповідні якісні характеристики, що зменшує вплив на результат через недостатність досвіду анкетера;
- можливість стандартизації процедури збору даних та їх наступної статистичної обробки, що дає змогу використовувати цю інформацію на великих вибірках учасників для вироблення управлінських рішень та

формулювання виважених висновків (за умови дотримання всіх правил формування вибірки респондентів, проведення процедури анкетування та якості самої анкети як інструмента).

Зрозуміло, що різні види анкетування дають можливість отримати інформацію різного ступеня надійності й достовірності, що є природнім, зважаючи на особливості процедур анкетування у різних випадках, індивідуальні якості та досвідченість анкетера.

До загальних недоліків анкетування належать:

- неможливість гнучкого реагування на процес отримання інформації, переведення його інший бік, на більш цікаві, актуальні для дослідника аспекти;
- повернення незаповнених або заповнених частково анкету разі використання поштового анкетування або ж через неухважність анкетера;
- існування певних обмежень у застосування окремих видів анкетування, що знижує достовірність отриманих даних (наприклад, заповнення анкетних листів анкетерами за відповідями респондентів – дітей, хворих осіб тощо, заповнення анкет іншими особами при поштовому або пресовому анкетуванні та деякі інші.

Фокус-група – це один з дослідницький методів швидкого збору якісної інформації, який ґрунтується на отриманні інформації саме з процесу обговорення та дискусії з того чи іншого питання або питань певної цільової групи респондентів. За своєю структурою цей метод нагадує напівстандартизоване інтерв'ю або групове інтерв'ювання. Проте, їх варто відрізнати одне від одного. Так, групове інтерв'ю передбачає, що на поставлені інтерв'юєром запитання всі учасники групи відповідають окремо ³. При використанні фокус-групи як методу збору інформації важливо, щоб поставлені запитання учасники активно обговорювали між собою. Для дослідника цікавим і інформативним є сам процес обговорення, позиції учасників дискусії. Їх ставлення тощо.

Фокус-групи зазвичай складаються з 6-10 осіб. Інформативність та ефективність застосування методу фокус-групи цілком залежить від того, як буде організоване це спілкування, яку поведінку вибере модератор, тобто той, хто проводить цю дискусію, задає питання та фіксує відповіді. Велику роль відіграє мова спілкування, її зрозумілість, комфортність приміщення, зручність часу та розташування місця обговорення для всіх учасників фокус-групи тощо. Психологічний комфорт сприяє відвертості розмови, активності учасників, отже, підвищує інформативність цього методу. Зрозуміло, що особистість модератора, його нейтральність, приємність для всіх учасників дискусії, компетентність, знання психології людини, відіграє не менш важливу роль і значення для ефективності застосування методу фокус-групи.

Фокус-група проходить у формі групової дискусії та орієнтована на отримання інформації про ставлення учасників до тієї чи іншої проблеми або ж поведінку в тій чи іншій ситуації. Однією з необхідних умов реалізації цього

---

³ Докладніше про цей метод можна прочитати у виданні "Мониторинг и оценка: Методические рекомендации" / Ред. кол. Балакирева О.Н., Клепиков А.А., Костин С.И. и др. – К., 2004. – С. 35-39.

методу збору інформації є дотримання *гомогенності*, тобто однорідності учасників фокус-групи. Інакше кажучи, це можуть бути або вчителі, що викладають один і той самий предмет, мають однаковий стаж роботи та категорію (або кваліфікацію).

Багато, щоб учасники фокус-групи не були знайомі один з одним, тому що це знижує якість отриманої інформації, її достовірність і об'єктивність.

Метод фокус-груп належить якісних методів соціологічних досліджень, результати важче узагальнювати, проте цей метод має переваги у порівнянні з індивідуалізованим інтерв'ю у тому, що дає можливість отримати більш обширну, ґрунтовну інформацію. Учасники фокус-групи стимулюють один одного до обговорення питань, до формулювання обґрунтованих висновків, аргументів тощо.

Фокус-групи як метод збору інформації можна використовувати на різних етапах проведення дослідження, але з різною метою⁴. Наприклад, на *початковому* етапі фокус-групи доцільно використовувати для визначення широти поля дослідження, основних типів думок про той чи інший об'єкт, формування нових напрямів дослідження, з'ясування невідомих досліднику аспектів певної проблеми тощо.

На *проміжних* етапах оцінки фокус-групи можуть застосовуватися для:

- перевірки і повторні перевірки інформації з інших джерел, гіпотез;
- уточнення думки стосовно того чи іншого питання для подальшого її порівняння з інформацією, що отримана з інших джерел;
- відстеження можливих змін у поглядах людей на ті чи інші питання або проблеми тощо.

На *завершальних* етапах оцінки фокус-групи можуть застосовуватися для:

- підтвердження і повторні перевірки результатів, одержаних
- за допомогою інших методів;
- оцінки репрезентативності одержаних висновків. Для цього фокус-групу обирають на іншій території, що не входила до зони дослідження, як контрольну, для подальшого порівняння результатів;
- оцінки реакції вибраних груп на запропоновані програми дії, що будуть розроблені після проведення оцінки.

Основні етапи підготовки фокус-групи ⁵:

- визначення місця і часу проведення фокус-груп;
- забезпечення необхідного технічного оснащення;
- вибір критеріїв відбору (рекрутування) учасників;
- відбір (рекрутування) і запрошення учасників;
- підготовка сценарію фокус-груп;
- підбір і підготовка ведучого (модератора);

---

⁴ Про можливості застосування методу фокус-груп у на різних етапах упровадження програм щодо запобігання поширенню ВІЛ/СНІД в Україні йдеться, зокрема, у посібнику "Мониторинг и оценка: Методические рекомендации" / Ред. кол. Балакирева О.Н., Клепиков А.А., Костин С.И. и др. – К., 2004. – С. 38-39.

⁵ Там само.

- вибір методичних прийомів залежно від запланованого рівня обговорення одержуваної інформації;
- підготовка матеріалів, необхідних для використання конкретних методик;
  - забезпечення запису (аудио, видео) фокус-групи.

Важливо уважно підходити до складання списку учасників фокус-груп. Ними можуть бути представники певних цільових груп, представники соціального оточення, органів управління й місцевого самоврядування, всі, хто має бути за задумом носієм важливої інформації з того чи іншого питання.

Тестування (від англ. *testing*) – це метод вимірювання певних властивостей особи за допомогою тесту⁶ як інструменту вимірювання та збору інформації.

Учені не прийшли до сьогодні до єдиної думки стосовно часу та місця зародження перших тестів. Цікавим є дослідження цього питання російським вченим В.М.Кадневським⁷. Наприклад, Р.Н.Дюбуа вважає, що історія тестів нараховує понад чотири тисячі років⁸. У стародавній Греції був налагоджений тісний зв'язок між освітою і тестуванням дітей та молоді, причому в різних видах діяльності, як у фізичних вправах (у Спарті), так і в інтелектуальному розвитку (в Афінах)⁹. Наприкінці ХІХ ст. у Європі сформувалися дві основні тенденції щодо контролю знань: так звана *німецька*, яка була заснована на використанні усних форм іспитів, що приймаються спеціальною комісією з двох і більше екзаменаторів, та *англійська*, що використовувала письмові форми контролю і передбачала відповіді екзаменованих на десять і більше коротких питань з різних тем.

Проте, історія тестування як методу вимірювання певних особистісних якостей людини починає свій відлік з кінця ХІХ ст. Його основоположником прийнято вважати Френсіса Гальтона, який у 1884 -1885 рр. провів серію досліджень дітей та дорослих віком від 5 до 80 років на предмет вимірювання їх певних фізичних параметрів (вага, зріст, швидкість реакцій, сила руки, гострота зору тощо), а також з'ясування ступеня розвитку здібностей запам'ятовувати інформацію, розрізняти кольори та деяких психічних властивостей¹⁰. Саме Ф.Гальтону належить ідея статистичної обробки результатів експерименту, яким він вважав тестування. Дж.Кеттелл побачив в тестах засіб вимірювання якостей особистості людини і описав певні правила проведення тестування. Проте, тим першим тестам не вистачало стандартизації процедур тестування та правил інтерпретації отриманих результатів¹¹, які згодом були вироблені.

---

⁶ Основи педагогічного оцінювання. Частина 1. Теорія: навчально-методичні та інформаційно-довідкові матеріали для педагогічних працівників / Кол. авт.: Г.Агрусті, Л.Артемчук, І.Булах, Дж.Вілмут, Т.Лукіна, М.Мруга; За заг. ред.. І.Булах. – К.: Майстер-клас, 2005. - С. 11.

⁷ Докладніше з результатами цього дослідження можна ознайомитися у серії публікацій на сторінках журналу "Педагогическая диагностика", починаючи з № 2 за 2002 р.

⁸ Du Bois P.H. History of psychological Testing. Boston. Allyn and Bacon. Inc., 1970, p. 3.

⁹ Henry Chauncey and John E.Dobbin. "Testing Has a history" from Testing Its Education Today by Copyright 1963 by Henry Chauncey, p. 3-4.

¹⁰ Аванесов В.С. Конец ХІХ века. //Управление школой. – 1999. - №14, апрель.

¹¹ Там само,.

В.С.Аванесов, відомий російський текстолог, називає п'ять основних переваг застосування справжніх тестів ¹²:

- висока наукова обґрунтованість, що дозволяє одержувати оцінки рівня підготовленості випробовуваних;
- технологічність тестових методів;
- точність вимірювань;
- наявність однакових, для всіх користувачів, правил проведення педагогічного контролю і адекватної інтерпретації тестових результатів;
- сполучуваність тестової технології з іншими сучасними освітніми технологіями.

Історія впровадження тестування у колишньому СРСР характеризується періодами повального застосування тестів, відмови від оцінок взагалі та абсолютної заборони тестів не тільки в педагогіці, а й у психології, при професійному відборі як неприпустимого прояву буржуазної науки¹³.

---

¹² Аванесов В.С. Педагогические измерения //Педагогическая диагностика. - 2004. - № 1. – С. 3.

¹³ Наприкінці 60-х років була опублікована одна з перших фундаментальних робіт І.А.Цатурової “Из истории развития тестов в СССР и за рубежом”, пізніше вийшли монографії В.С.Аванесова “Краткая история тестов” (М., 1982) та А.Н. Майорова Теория и практика создания тестов для систем образования (М., 2000).